

צריך עיון < סדר עיון > "לעבדה ולשמרה": כיצד נצמיח בני-תורה העובדים לפרנסתם < סתירת זקנים בניין – שינוי ושימור בעולם היהודי

סתירת זקנים בניין – שינוי ושימור בעולם היהודי

מאמר תגובה ל"לעבדה ולשמרה": כיצד נצמיח בני-תורה העובדים לפרנסתם

הרב דוד חיים לייבל

ראש רשת הכוללים "דרוש וחידוש"
בירושלים, בני ברק, אלעד, מודיעין
עילית וכן בשטרסבורג שבצרפת.
ראש ישיבת ר' חיים, ועומד בראש
רשת הכוללים "אחוות תורה"
לחרדים עובדים

חכמי ישראל בכל דור ודור נענו לאתגרי השעה באמצעות תקנות שונות, אך עשו זאת בזהירות רבה. מדרכם אנו למדים כי אתגר השינוי הוא לתת מענה לאתגרי הזמן בלי לזעזע את הסדר הקיים. הדרך הנכונה לעשות זאת היא על ידי דינמיקה מאוזנת בין קולות המתקנים לאלו השמרנים.

א' ניסן תשע"ז

היתה כמעט תנאי הכרחי לניהול משק כלכלי. זאת מבלי להזכיר כלל את ההתפתחויות הטכנולוגיות העצומות של ימינו. אולם איננו נדרשים לפער כה מוחלט ועצום כמו זה שבין ימות הנביאים לבין ימינו. גם אם נבחן את אורח החיים של ימי חז"ל לעומת זה של ימי הנביאים, או של תקופת המשנה לעומת תקופת הגמרא, נראה כי בכל דור חלו שינויים משמעותיים אשר גרמו למנהיגי העדה לפעול בהתאם לנסיבות החדשות. כיום, הרבה מאד מהמצוות שאנו מקיימים הן דרבנן, כלומר הן התחדשו רק לאחר תקופת הנביאים. כמו כן, בזמן הגמרא, חלקים שלמים של המשנה כבר לא היו רלוונטיים – קדשים, טהרות וגם סדר זרעים עבור רוב חכמי הגמרא. למעשה,

אחת הבעיות הקשות הניצבות בפני רועי העדה, מנהיגי היהדות שבכל דור ודור, היא: כיצד ניתן לבטל הוראה ישנה ולשנות אורח חיים הנהוג זה דורות, בלי לערער את הבניין כולו? למעשה, בעיה זו מצביעה על מתח עמוק יותר הקיים בעולם בכלל. החיים אינם מציאות קפואה, הם זרם מתמיד של תנועה ושינוי. כך הדבר בחיי האדם הפרטי, וקל וחומר בתולדות הדורות. מדור לדור משתנים תנאי החיים, וצורת החיים שלנו אינה זו של אבותינו. איש אינו סבור כי אנו חיים היום כפי שחיו אבותינו בדור הנביאים. תנאי החיים היום נבדלים ללא היכר משלהם. הכלכלה בימיהם היתה מבוססת על חקלאות, וסגנון החיים היה כפרי; צורת השלטון היתה מלוכנית והחזקת עבדים

החלקים הרלוונטיים עבורנו מן המשנה כיום הם אחוז קטן בלבד מהמכלול השלם של ימי חז"ל, כל זאת בעקבות שינויים היסטוריים שהתרחשו במרוצת הדורות. כיוצא בזה, צורת הלבוש של אדם דתי, כיפה וציצית בצורתם המקובלת כיום, הם עניין שהתפתח במרוצת הזמן. באופן כללי, אם ננסה לדמיין איך היה יהודי נראה ואיך היו הליכות יומו בתקופת חז"ל, או בתקופת הראשונים, או אפילו בתקופת האחרונים, נקבל דמות שונה מאד משל היהודי שומר המצוות של ימינו, ולו השמרן ביותר.

החיים הם הוויה הדורשת תנועה ושינוי, וגם על היהדות להיות פעילה ולהישמר מהתאבנות, אם היא מבקשת להיות גוף חי ובעל עוצמה. אלא שבשינוי טמונה גם סכנה.

אם כן, ברור הוא שמציאות החיים משתנה, ועמה גם היהדות. לו קפאה על שמריה, היתה היהדות מתנוונת. החיים הם הוויה הדורשת תנועה ושינוי, וגם על היהדות להיות פעילה ולהישמר מהתאבנות, אם היא מבקשת להיות גוף חי ובעל עוצמה. אלא שבשינוי טמונה גם סכנה, וחכמי ישראל בכל דור ודור נזהרו מאד מפניה. הסכנה בשינוי היא כפולה: ראשית, כאשר נסחפים עם רוחות השינוי ומתבטלים בפני תהפוכות הזמן, עלולים לאבד את העצמיות המהותית ולהשתנות כליל. בנוסף, שינוי עלול לערער את יסודות הבניין היהודי ולזעזע את אושיות הקהילה. הסוגיה העיקרית שבה עלינו לדון היא אפוא, כיצד נכון לייצר שינוי בלי ליצור זעזוע.

מתח בין שמרנות לשינוי בהלכה

במרוצת הדורות אנו עדים למספר מקרים שבהם חכמי הדורות ביטלו הנהגות ישנות ותיקנו חדשות, לעתים אף בנוגע למצוות דאורייתא. דוגמאות לדבר יש לרוב. למשל, הלל תיקן את הפרוזבול, אשר הכשיר הלוואות לטווח ארוך על אף שמיטת הכספים. צעד זה הוסבר על ידי חז"ל בצורך הזמן של מניעת "נעילת דלת בפני לוויים". ניתן לראות בתקנה זו התמודדות עם שינוי סגנון ההתנהלות הכלכלית לכזה המבוסס על

השקעות ארוכות טווח. זאת בניגוד לתקופת המקרא שבה היו החיים מבוססי חקלאות, והלוואות נועדו להשקעות קצרות טווח. בתקופות מאוחרות יותר אנו מוצאים מדיניות דומה לגבי ריבית. "היתר עסקא" בא לאפשר צורת התנהלות כלכלית חדשה אשר מבוססת על מסחר רחב היקף בכספים. הסדר זה נבע משינוי צורת המסחר ומשימוש שונה במטבע ובהלוואות. "היתר עסקא" מאפשר להמשיך ולהתנהל כלכלית בעולם שבו תנאי המסחר שונים. דוגמא נוספת לשינוי ממין זה היא מכירת חמץ בפסח. בזמן חז"ל, אגירת מוצרי מזון התקיימה רק ברמה של קמעונאות זעירה. החזקת החמץ נעשתה בידי אנשים פרטיים ולא בידי תאגידי ענק. במצב זה, נכון היה לדרוש מהאדם לשרוף את החמץ שברשותו, או למכרו כליל לגוי. אולם כיום, צורת החזקת המזון והאפשרויות לאכסנו לזמן ארוך שונים מאד. בימינו החזקת החמץ אינה נעשית בחצרו של אדם פרטי ושל רוכל זעיר, אלא בידי חברות ענק המייצרות מזון הנשמר לתקופות ארוכות. עבור זה בא "היתר מכירה" המאפשר להמשיך ולקיים חיי מסחר בתנאי הזמן.

אולם, יש גם סוג שונה של תקנות המתבטלות מחמת תנאי הזמן. דוגמא אחת לכך היא תקנת מים אחרונים, אשר רבנו תם ביקש לבטלה, כיוון ש"מלח סדומית אינה מצויה בימינו". דוגמא נוספת היא הסבה בפסח, שביחס אליה פסק הראב"ה נחרצות כי אין אנו צריכים הסבה בזמן הזה, כיוון שאין כיום דרך בני חורין להסב. שתי דוגמאות אלו הן מקרים שבהם תנאי הזמן עקרו את סיבת התקנה, וממילא בטלה המשמעות של עשייתה.

הנטייה השמרנית פועלת בד בבד עם מנגנון של שינוי, כך שגם כאשר ישנן סיבות טובות לבטל תקנה, עדיין ראוי וכדאי לשמר אותה כל עוד ניתן לעשות זאת ללא נזק, באופן המשתלב במסגרת הכללית של החיים ושל קיום המצווה.

עם זאת, דווקא דוגמאות אלו מראות לנו את זהירותם הרבה של חכמים מפני שינוי. חז"ל וחכמי הדורות שבאו לאחריהם לימדו אותנו להשתמש במערכת

כידוע, חובת הצום בזמנים שאינם שלום ואינם מלחמה תלויה ברצון הקהל: "רצו מתענין, רצו אין מתענין" (ראש השנה, יח, ב). מנהג ישראל הוא להתענות בצומות אלו, אולם הרמב"ם מוסיף להם נופך – הוא הופך אותם לימי תשובה "לעורר הלבבות ולפתוח דרכי תשובה", ורק באופן עקיף, על ידי "זיכרון מעשינו הרעים" אנו נזכרים גם במעשה אבותינו "שהיה כמעשינו עתה" ומתוך כך מגיעים אל הצרות – "עד שגרם להם ולנו אותן הצרות". כלומר, כדי ליצוק תוכן עכשווי במנהג ותיק, כדי להפוך אותו למעשה חי ובעל משמעות, מדבר הרמב"ם על הרלוונטיות המידית שלו – תשובה והתעוררות הלב. ההקשר המקורי של המנהג מקבל חשיבות מסדר שני אצל הרמב"ם – אנו אמורים ראשית כל לזכור את מעשינו הרעים, מתוך כך את מעשה אבותינו, מתוך כך את הצרות שנגרמו להם בעטיו, ולבסוף לחזור אל המטרה הראשית "לשוב להיטיב". דוגמא זו היא יישום נוסף של הדרך הנאותה להתנהל במתח שבין שמרנות ושינוי. מצד אחד לא עולה על דעת הרמב"ם לבטל מנהג שנהגו בו כל ישראל. אולם, מתוך חשש שהמנהג הופך למשאו של קיפאון וניוון ללא הקשר היסטורי, יוצק הרמב"ם לתוכו משמעות רלוונטית.

לעתים נוטה השמרנות להתייחס אל כל פרט קטן כאל גופי תורה, ועל ידי כך, יותר ממה שהיא מועילה לשמירת הבניין, היא מזיקה לדברים החשובים באמת.

נמצאנו למדים כי שתי דרכים הורישו לנו חכמינו להתמודד עם החשש מפני ניוון מחד גיסא ומפני שינוי מאידך: הכלי הראשון הוא "היתר" בתוך גבולות ההלכה (על פי מנגנון מקובל); השני הוא הוא יציקת תוכן חדש למנהג ישן כדי להחיות אותו בלי לבטלו.

עניין נוסף שעלינו לזכור כשאנו מבקשים להיות "שמרנים" הוא זהירות גדולה להבחין בין דרגות שונות של חומרה, בין דבר הנשמר מחמת מנהג לגופי הלכות. לעתים נוטה השמרנות להתייחס אל כל פרט קטן כאל גופי תורה, ועל ידי כך, יותר ממה שהיא מועילה לשמירת הבניין, היא מזיקה לדברים החשובים באמת. האדם הפשוט עושה גזרה שווה בין דבר לדבר, ואומר:

מושגים שמרנית מאד, שעל ידיה ניתן ונכון להורות על שינוי במקרה הצורך. בדוגמאות הראשונות עשו חכמים שימוש במנגנון שניתן לראות בו מעין "הערמה" – מכירת חמץ לגוי לשבוע בלבד; מסירת השטר לבית דין באופן פורמלי לחלוטין; היתר עסקא בעל משמעות משפטית טהורה. מנגנונים אלו מבקשים לשמור מפני כרצה המאפשרת שינוי לא מבוקר. מנגד, הדוגמאות של מים אחרונים והסבה בפסח מלמדים על כך שלמרות טענותיהם המשכנעות של רבנו תם וראבי"ה, עדיין לא פסו מקרב שלומי אמוני ישראל מנהגים אלו, אלא שהתוכן והמובן של המנהגים השתנו, וכן התעדנה חומרתם. לגבי מים אחרונים ניתן לראות כי יש הנוהגים בהם רק בשבת או לאחר סעודת קרואים, ואז מובנם אינו חשש מפני מלח סדומית, כי אם מנהג שיש בו נופך של נקיות. כיוצא בו לגבי הסבה בפסח: הטור ציין את דברי הראבי"ה הלכה למעשה, אך הרמ"א השתמש בהם רק כדי לפטור נשים מהסבה. כיום, הסבה בפסח אינה מתכרשת בתור דרך חירות, אלא הנה מנהג המקבל משמעות בהקשר הכללי של ליל הסדר – שינוי מהרגילות של סעודות היומיום המצטרף לשאר הפעולות הנעשות כדי שישאלו התינוקות: "שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבים ובין מסובין, הלילה הזה כולנו מסובין". מקרים אלו מלמדים אותנו כי הנטייה השמרנית פועלת בד בבד עם מנגנון של שינוי, כך שגם כאשר ישנן סיבות טובות לבטל תקנה, עדיין ראוי וכדאי לשמר אותה כל עוד ניתן לעשות זאת ללא נזק, באופן המשתלב במסגרת הכללית של החיים ושל קיום המצווה.

בדרך זו ניתן להבין גם את דברי הרמב"ם לגבי הצומות בימינו. בהלכות תעניות כולל הרמב"ם את ד' תעניות יחד עם החובה הכללית להתענות ולשוב בתשובה "על כל צרה שלא תבוא על הציבור". לאחר שמונה הרמב"ם את הלכות תעניות בכלל ותעניות גשמים בפרט, הוא פותח את הפרק לגבי ד' צומות במילים אלו:

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות, ולפתוח דרכי התשובה; ויהיה זה זיכרון למעשינו הרעים, ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה – עד שגרם להם ולנו אותן הצרות: שבזכרון דברים אלו, נשוב להיטיב, שנאמר: "והתוודו את עוונם ואת עון אבותם" (ויקרא כו, מ).

התאמה לאורח החיים של בני התקופה. לשם המחשת רעיון זה ניתן לבחון מספר שינויים ביחס לאשה בעולם היהודי.

אורחות החיים הם עניין המשתנה ומתחדש בכל דור ודור. בהתאם לתנאי הזמן והמקום, גם היהודי מעצב את אורחות חייו כפי דרישות השעה, כדי שיוכל להמשיך ולקיים תורה ומצוות לצד אתגרי התקופה.

ראשית, יש לציין שתי תקנות שנעשו לאחר חתימת הגמרא, ולאחרונה פשטו בכל גבול ישראל. הראשונה היא תקנת רבנו גרשום שלא יישא אדם יותר מאשה אחת, ולא יגרש את אשתו בעל כורחה. תקנות אלו אוסרות את המותר בימי חז"ל, אך כיום הן פשטו בכל ישראל ואיש לא יהין לערער עליהן. הן נחשבות לחלק בלתי נפרד מאורח החיים הראוי ליהודי נאמן לה' ולתורתו. בדומה לכך, ביהדות אשכנז נמנעו מסיבות דומות גם מקיום מצוות יבום, דבר שיש לו מקור מוקדם יותר אף בחז"ל. שינויים אלו משקפים את מעמדה השונה של האשה בתקופות שונות ובארצות שונות. רבנו גרשום ראה את מצב דורו, והבין כי לפי מעמד האשה במקום ההוא ובעת ההיא, לא ראוי להתיר לאדם לשאת שתי נשים. בהמשך פשטה תקנתו בכל ישראל, בהתאם לתפוצת השינויים במעמד האשה.

קרוב יותר לזמננו, התרחש תהליך דומה עם הקמת מוסדות "בית יעקב" עבור בנות ישראל – שינוי שהיה בזמנו חידוש מרעיש. עד אותו הזמן לא היה מקובל להעניק השכלה לנשים, ורבני הונגריה, אשר נודעו בשמרנותם, התנגדו נמרצות לשינוי זה. כיום אנו יכולים לומר בוודאות כי שינוי זה באורחות החיים המקובלים הביא עמו רק ברכה והציל את היהדות משקיעה ומכיליון.

דוגמא אחרת לכך היא שאלת הבחירות אצל נשים. בזמנם, התנגדו כמעט כל גדולי ישראל נחרצות להשתתפות נשים בבחירות (כולל הראי"ה קוק במכתבו המפורסם). אולם לא עבר זמן רב, ועם תנאי

אם הכל שווה, הרי כשם שהעניין הפעוט אינו כה חשוב, כך גם העניין הרם. דוגמא יפה לדבר זכורה לי מילדותי בעיר שטרסבורג. בקהילה שבה גדלתי היו יהודים רבים שמחמת בורותם הורגלו להתגלח בתער. הם היו יהודים טובים המגיעים לבית הכנסת, אך עמי ארצות גמורים בכל מה שנוגע לגופי תורה. יום אחד הגיע לקהילה רב חדש, והוא ביקש לעורר את הציבור על חומרת האיסור. הוא דרש בבית הכנסת על איסור גילוח בתער, ובנוסף הדפיס ותלה במבואת בית הכנסת שלטים המסבירים את חומרת האיסור. כעבור כמה ימים הגיע לבית הכנסת אחד המתפללים, ומפניו ניכר כי התגלח בתער (בימים ההם לא היו מכונות הגילוח כה משוכללות, וניתן היה להבחין בנקל בין גילוח בתער לגילוח במכונה). ניגש אליו אחד המתפללים ושאלו: "ר' ייד! לא ראית מה כתוב במודעה בחוץ? אסור ליהודי להתגלח בתער!" אותו בעל הבית לא התבלבל, וכמו יהודי טוב השיב לו בשאלה: "נו, ובתוך בית הכנסת יש מודעה 'אסור לדבר בשעת התפילה' – האם בגלל זה אינך מדבר בשעת התפילה?" יהודים אלו היו כולם "שמרנים", הם עשו מה שהורגלו לעשות: הם הורגלו לבוא לבית הכנסת, אז הם המשיכו לבוא לבית הכנסת; הם הורגלו להתגלח בתער, אז הם המשיכו להתגלח בתער; הם הורגלו לדבר בשעת התפילה למרות המודעות, אז הם המשיכו לעשות מה שהם רגילים למרות המודעות.

אם כן, ניתן לומר כי הנטייה היהודית היא לשמר במידת האפשר מנהגים ואורחות חיים, וכמובן טוב שכן, אך צריך להיזהר שנטייה זו לא תגרום לניוון, ושלא יהפכו גופי הלכות לעניין הנשמר מחמת "שמרנות" גרידא.

שינויים באורחות החיים

עד עתה נגענו בשאלה המהותית של שינוי ושמרנות בהלכה ובמנהג. אולם, שינויים לא פחות משמעותיים וחשובים מתרחשים גם באורחות החיים. עיקר השוני בינינו לבין אבותינו אינו סביב שמירת ההלכה, אשר תבניתה העיקרית נשמרה מחתימת השולחן-ערוך ועד ימינו, אלא באורחות חיינו. אורחות החיים הם עניין המשתנה ומתחדש בכל דור ודור. בהתאם לתנאי הזמן והמקום, גם היהודי מעצב את אורחות חייו כפי דרישות השעה, כדי שיוכל להמשיך ולקיים תורה ומצוות לצד אתגרי התקופה. שינויים אלו עשויים להיות מבניים ומוסדיים, כגון ארגון הקהילה ומוסדות החינוך, אך ייתכנו גם שינויים מהותיים יותר, שיש בהם

החיים השונים, הצבעת נשים בבחירות לכנסת ולעירייה הפכה להיות כמעט מצווה – וזריזים מקדימין.

השאלה הנשאלת בהקשר זה היא, כיצד ראוי ונכון להנהיג שינוי באורחות החיים. אם בעולם ההלכתי ראינו כי חז"ל וגדולי הדורות העניקו לנו כלים מנחים כיצד להישמר מזעזוע של הבניין מתוך ערנות לצורך בשינוי, הרי שסוגיות הנוגעות לאורחות החיים אינן קבועות במסמרות ההלכה ואין לגביהן הוראה ברורה מה לשמר ומתי לשנות. סוגיית היציאה לעבודה נוגעת לשינוי באורחות החיים. בדור האחרון התקבעה בעולם הישיבות נורמה של לימודים בכולל לאחר החתונה. אולם במציאות של ימינו, אורח חיים זה אינו אפשרי עבור חלק נכבד מהציבור, מסיבות שונות, ועולה שוב הדרישה לשינוי. השאלה היא: כיצד משנים? ומי הוא זה אשר מוטלת עליו האחריות להחליט?

כיצד משנים?

התבוננות בקורות הדורות האחרונים יכולה ללמד אותנו פרק בסוגיה כבדת משקל זו. ברצוני לטעון, כי מתוך הלקח ההיסטורי ניתן לפסוק כי שינויים טובים נעשים מתוך דינמיקה בין שני קולות בעולם היהודי – הקול המבקש את השינוי וכנגדו הקול השמרן. מבקש השינוי הנו גורם ממריץ לקהילה לבחון את דרכיה ולהישמר מקמילה וניוון, ואילו השמרן מעמיד תמרון דרך המזהיר מפני איבוד הכיוון ומהיסחפות יתר. מבין שניהם מתעצב הצעד הנכון היודע לשלב את הצורך בשינוי ואת הצורך בשימור.

קרדיט: Bigstock

המקרה הראשון שאותו ניתן להציב כדוגמה לדינמיקה זו הוא תולדות החסידות וההתנגדות אליה. החסידות הופיעה בתור תנועת שינוי ביהדות. היא קראה להתחדשות רוחנית, וערערה על סמכות הרבנים הוותיקים ועל מוסדותיהם. כאשר מתבוננים בקורות הימים ההם, מבינים כי היה ממש בטענות החסידים, ואכן רבני הקהילות והכפרים היו במקרים רבים מנותקים מצאן מרעיתם ולא פעלו לחיזוק מצבם הרוחני. עם זאת, ללא ההתנגדות העזה שקמה לחסידות, מי יודע מה היה עולה באחריתה, וכעדות בעל התניא עצמו על התועלת שהפיקה החסידות מההתנגדות אליה, במכתבו לר' אברהם מקאליסק ובמקומות נוספים.^[1] בסופו של יום, גם היהדות הליטאית יצאה מחוזקת ממאבק זה. רוחות השינוי

וההתעוררות שהפיחו החסידים חייבו את היהדות המתנגדת במענה, אשר הוליד את הישיבות, את תנועת המוסר ואת לימוד התורה בצורתו כיום.

אולם לא תמיד ידעה היהדות להציע מענה לאתגרי הזמן. במאבק עם ההשכלה יצאה היהדות המסורתית בשן ועין. תגובת היהדות להשכלה הגיעה תמיד מעט מדי ומאוחר מדי. על פי רוב, הקולות השולטים במאבק היו דווקא אלה השמרנים, אשר היו נכונים לבקר נמרצות את פגעי הזמן אך לא ידעו לתת להם מענה. גם בהמשך, בתקופת האידיאולוגיות הגדולות בתחילת המאה ה-20, לא השכילה היהדות להציב מענה מספיק לתסיסה שאחזה בנוער. בתקופה זו היה נראה שעתידם של שונאיהם של ישראל אינו מזהיר, עד שאומרים בדרך צחות משמו של החזון-איש כי "אלמלא השואה לא היה נותר מהיהדות דבר". עזיבת הדת באותם ימים הכתה בכל, ותגובת היהדות המסורתית לאתגרי הזמן לא היתה מספקת.

אולם לא תמיד ידעה היהדות להציע מענה לאתגרי הזמן. במאבק עם ההשכלה יצאה היהדות המסורתית בשן ועין... על פי רוב, הקולות השולטים במאבק היו דווקא אלה השמרנים, אשר היו נכונים לבקר נמרצות את פגעי הזמן אך לא ידעו לתת להם מענה.

דווקא עליית הכוללים היא דוגמה למדיניות של חידוש ושינוי אשר הצליחה לחזק את העולם היהודי. קודם לשואה לא היו כוללים בעולם היהודי. היה כולל אחד בקובנה, שבו למדו לא הרבה יותר ממנין אברכים, ועוד בית מדרש ללימוד הלכות קדשים מיסודו של "החפץ-חיים". זהו. האברכים בכל העולם היהודי לא היו יכולים למלא אפילו חדר שיעורים קטן בישיבת מיר. היזמה של החזון-איש, הרב כהנמן ושאר הדמויות אשר קוממו את היהדות החרדית בארץ, היא שחידשה והתקינה את מוסד הכוללים. בתקומתה של היהדות החרדית בארץ לאחר השואה ניתן לראות יפה כיצד פעלו בה גורמים שמרניים לצד גורמים המחדשים ומשנים, ומתקינים מוסדות ואורחות חיים שונים מהנהוג קודם לכן, כדי להציל את היהדות

ולהרים את קרנה. בירושלים נשמעו הקולות השמרנים, שהראשון בהם היה ה"בריסקער-רב", אשר ידעו לבקר ולהזהיר מפני פגעי הזמן. אך בבני ברק היו החזון-איש והרב כהנמן אשר הוסיפו את היכולת לבנות ולחדש ולהציע אלטרנטיבה שתיתן מענה לאתגרי השעה. באותם ימים, הכוללים היו מענה הולם לצורך של היהדות המתחדשת בארץ ישראל. לאחר השואה, נוצר צורך מידי ברבנים ובמחנכים בכל רחבי הארץ, וחיזוק הישיבות והקמת הכוללים נתנו את המענה לכך.

המתכון המוצלח לשינוי באורחות חיים הוא קיומו של הגורם המשנה לצד קול שמרן המבקר ומזהיר מפני שינוי שיש בו סכנה. באופן זה, על ידי מחלוקת לשם שמים, נשמרת היהדות מניוון מהצד האחד, ומאיבוד כיוון מהצד השני.

אם כן, המתכון המוצלח לשינוי באורחות חיים הוא קיומו של הגורם המשנה לצד קול שמרן המבקר ומזהיר מפני שינוי שיש בו סכנה. באופן זה, על ידי מחלוקת לשם שמים, נשמרת היהדות מניוון מהצד האחד, ומאיבוד כיוון מהצד השני. אולם, דבר זה נכון רק כאשר הגורמים המבקרים יודעים להציב ביקורת בונה. בניגוד לכך, כאשר הם קוראים לשמרנות עיוורת, ומתנגדים בקנאות אטומה לכל שינוי באשר הוא, הרי שמרנותם הופכת לגורם מנוון ומזיק.

המצב כיום

העולם התורני בארץ ישראל הצליח מעבר לכל דמיון. ברוך ה' התרבו ספסלי בית המדרש במידה שאין לה אח ורע בתולדות עם ישראל. דא עקא, שכיום שיטה זו הצליחה כל כך, עד שנראה שאיננו יכולים לחיות אחרת; כיצד ניתן להיות יהודי טוב גם בלי להיות אברך כולל המקדיש את חייו לתורה? בימינו חזרה מציאות החיים שבה אנשים צריכים ויכולים ללכת ולעסוק בדרך ארץ, להיות רופאים ואדריכלים, רואי חשבון ובעלי עסקים, ועם זאת להישאר יראים ושלמים, מדקדקים במצוות וזהירים בקלה כבחמורה. החינוך החרדי היום מכוון ומכשיר את חניכיו רק

לצורת חיים אחת, ושולל באופן גורף כל אפשרות אחרת. כך נוצר מצב שבו חניך הישיבות המוצא את עצמו נדרש לעשות למחייתו, מרגיש דחוי וכושל. לא זו בלבד, אלא שההכשרה המקובלת בישיבות מציבה את הצעיר היוצא בסכנה, כיוון שהחינוך בישיבות נוטה להתמקד בשלילה של ה"חוץ", מתוך מחשבה כי הדרך היחידה להגן על החניך היא על ידי הימצאותו במסגרת ישיבתית. מתוך כך, כאשר יוצא בוגר הישיבה אל העולם ומגלה כי ה"חוץ" אינו כה נורא כפי שדימה לעצמו בצעירותו, כל עולמו התורני נוטה להתערער. את אותה גזרה שווה של בעל הבית משטרסבורג, שהסיק מתוך ה'היתר' לדבר בשעת התפילה למרות המודעה, שמותר להתגלח בתער, עושה הצעיר היוצא מן הישיבה לעולם התעסוקה. ברגע שהוא מגלה כי מה שחשב בישיבה על העולם החילוני לא כה מדויק, הוא אומר לעצמו: "אם זה לא נכון, אז אולי כל מה שלמדתי אינו נכון..." – וכך מתערערת אמונתו כולה.

יש האומרים כי ההנהגה החרדית אינה מודעת לבעיה, אך זוהי טעות גמורה. ההנהגה מודעת היטב לה ומוטרדת ממנה עמוקות... מדוע אם כן לא מתייצבים ראשי הישיבות בראש העם ומנסים להתמודד עם הבעיה?

בעיות אלו מטרידות כיום כל מחנך בציבור. ראשי ישיבות, משגיחים ורבנים. יש האומרים כי ההנהגה החרדית אינה מודעת לבעיה, אך זוהי טעות גמורה. ההנהגה מודעת היטב לה ומוטרדת ממנה עמוקות. כן טועים לחשוב כי ההנהגה הנוכחית אינה יכולה להיענות לאתגר, ועל ציבור העובדים עצמו להציב אלטרנטיבה לדימוי השלילי של החרדי העובד. להבנתי, שני חלקי אמירה זו אינם נכונים: ההנהגה החרדית יכולה להיענות לאתגר היציאה לעבודה, ואילו החרדים העובדים דווקא אינם יכולים. העובדים עצמם אינם כשירים לכך משתי סיבות: ראשית, מבחינה מוסדית הם חסרים עדיין את הכלים הנדרשים לפעול בנושא. אחת המצוקות העיקריות של ציבור העובדים היא המחסור במוסדות קהילתיים וצבת בצבת עשויה – מצוקתם היא העדר מוסדות, אך הם אינם יכולים לפתור את מצוקתם ללא מוסדות. אולם מעבר לכך,

החרדים העובדים עצמם אינם יכולים להציב אלטרנטיבה, כיוון שאין להם האמביציה לכך. הבעיה העיקרית של החרדים העובדים היא שהם מרגישים דחויים, שאין להם גב שיאחד אותם. בשנים האחרונות הקמנו את רשת הכוללים "אחוות התורה" עבור בני ישיבות העובדים לפרנסתם. לאחרונה נערך כינוס של חברי רשת כוללים זו, ובו עלה כי הצורך המרכזי (והמצוקה העיקרית) של בן ישיבה היוצא לעבוד הוא גב תורני. העובד רוצה להרגיש כי הוא עדיין חלק מעולם התורה, וכי היציאה לעבודה אינה מחייבת גט כריתות למעמדו כ"בן-תורה". דבר זה אינו נתון בידי העובדים, הוא מוכרח לבוא מכיוון ההנהגה המסורתית – ראשי הישיבות והמחנכים. יתר על כן, המופקדים על שינויים ביהדות הם אלו הרגישים לצורכיהם של כל חלקי הציבור, כיוון שרק כך הם יכולים להיות קשובים לזעזועים הרוחניים בציבור ולהיות זהירים דיים שלא לערער את המבנה כולו. אינו מן הראוי שקבוצות שאינן מייצגות את רוב הציבור יובילו תהליכי שינוי, שכן מנהיגי קבוצות אלו אינם יכולים להיות רגישים די הצורך לכל שכבות הציבור, ואם הם יופקדו על השינוי, עלול להיווצר זעזוע עמוק שימוטט את הקהילה כולה.

מדוע אם כן לא מתייצבים ראשי הישיבות בראש העם ומנסים להתמודד עם הבעיה? התשובה הראשונה היא חשש – חשש מוצדק מפני שינוי והשלכותיו. אולם, חשש זה הוא משני, כיוון שכפי שאמרנו למעלה, בכל דור ישנם הפועלים לשינוי וישנם מבקרים המזהירים מפניו, ואילו כיום נשמע קולה של הביקורת בלבד. לדאבוננו, הגורם היותר משמעותי המונע התמודדות הוא פחד – פחד מפני בריונות פשוטה המגיעה עד אלימות פיזית. גורמים אלו ואחרים מאיימים, פשוטו כמשמעו, על כל המנסה להיטיב את מצבם הרוחני של כה רבים שאינם יכולים ללמוד בכולל כל חייהם. אני מכיר באופן אישי כמה וכמה ראשי ישיבות שהסכימו אתי על הצורך לתת מענה ליוצאים לעבודה, אך חששו

לתת יד לכך. אף אחד אינו רוצה לראות את שמו מתנוסס על כשקווילים בחוצות העיר; מי מוכן להתעמת עם חבורת קנאים שיפגינו מול ביתו וירססו כתובות נאצה נגדו?

כדי לפתור בעיה זו יש צורך ליצור איגוד של ראשי ישיבות ומחנכים שייקחו אחריות על סוגיית היציאה לעבודה. יחדיו, יטכסו עצה כיצד מציעים מענה חינוכי ומוסדי הולם לאתגרי השעה הניצבים בפני החרדי העובד. צעד זה ייתן בראש ובראשונה גב תורני לעובדים ויבטל את תחושת הדחיה, שהיא אולי הבעיה העיקרית שממנה הם סובלים היום. בנוסף, ניתן יהיה לגבש מדיניות נבונה ומכוכחת לגבי שאר הבעיות שעלולות לצוץ בחייו של בן תורה היוצא לעבודה, ולהציע להן תשובה תורנית הולמת. כמו כן, על ידי יצירת שיתוף פעולה, ניתן יהיה לנקוט את הצעדים הנדרשים כדי להגן על הרבנים מפני איום הבריונות. אפשר, ואף ראוי, שתהיה אופוזיציה לצעד מסוג זה. כפי שנזכר לעיל, האיזון הראוי בין שמרנות לשינוי נוצר על ידי הדינמיקה בין המתקנים למבקרים. אולם, צריך שתהיה זו ביקורת בונה, ולא אלימות בריונית משתקת, כדוגמת זו השוררת ברחוב החרדי כיום.

+++++

[1] **אגרות בעל התניא ובני דורו**, בעריכת: דוד צבי הילמן, דפוס "המסורה", ירושלים תשי"ג, אגרת ק"ג.